

**VOORDAT OEFFELT (VOORHEEN DEELS BRAKEL GEHETEN)
BRABANTS WERD
(ca. 1100-1816)**

M.P.J. VAN DEN BRAND

INLEIDING; VAN PREHISTORIE TOT HISTORIE

Over de vroege geschiedenis van Oeffelt en Brakel is weinig geschreven en ook weinig bekend. Onderstaand beknopt overzicht moge een poging zijn enkele puzzle-stukken bij elkaar te leggen.

Oeffelt en omgeving, gelegen in het gebied tussen de Peel en Maasuitwaarden, is van de vroegste tijden bewoond geweest, getuige de vele prehistorische vondsten. De bodem geeft – na de laatste ijstijd, zo'n 10.000 tot 8.000 v. Chr. – onder andere vuursteen gebruiksvoorwerpen en aardewerk-scherven prijs.

In het Land van Cuijk werd nabij Oeffelt onder Haps een complete nederzetting aan het bodemarchief ontruikt. ¹⁾ Het onderzoek van paalkuilen en andere grondsporen bracht de plattegronden van houten huizen aan het licht. Nederzettingen of „dorpen”, zo blijkt, bestonden vaak uit vijf à zes huizen, met naar schatting zo'n vijftig inwoners: twintig volwassenen en dertig kinderen. ²⁾

De boorden van de Maas waren deels met bos bedekt en men kapte open plekken voor het boerenbedrijf, hun hutten en akkers. Buiten graanverbouwing, hielden zij runderen als voornaamste huisdieren. 's Zomers trokken zij minder ver met hun vee, want weidegebied was volop aanwezig. Jagen en vissen waren hun sport en dit tijdverdrif was en passant erg nuttig.

Vanaf de Romeinse tijd, van 57 v. Chr. tot 406 na Chr., zijn schriftelijke berichten bewaard, zodat wij daarover enigszins nader geïnformeerd zijn. Wij denken daarbij met name aan de noordelijk van Oeffelt grenzende Romeinse legerplaats Cuijk, ³⁾ die voor enige jaren werd opgegraven. Gegevens uit de periode van de grote volksverhuizingen, zoals de Franken, en vervolgens het optreden van de Karolingers, de Vikingers of Noormannen zijn schaars. Tegen 1015/16 wordt het municipium of de vesting Gennep, tegenover Oeffelt op de oostelijke Maasoever genoemd. ⁴⁾ Vanaf die tijd komen wij met betrekking tot Oeffelt op historisch terrein.

PLAATSNAAM, OUDSTE VERMELDING BRAKEL/OEFFELT

De naam Oeffelt dateert waarschijnlijk van vóór-Romeinse tijd, uit de Keltische periode. Wij menen meerdere plaatsnamen en toponiemen in het Land van Cuijk uit die tijd te dateren. Oeffelt, afgeleid van Uffa = water en ten = nederzetting nabij het water, de Maas. ⁵⁾ De naam Brakel komt mogelijk van land, dat een deel van het jaar als veeweide werd gebruikt en daarna gebroken, dus tot bouwland gemaakt. ⁶⁾

De oudste vermelding van Brakel vonden wij in een censuslijst van de abdij van Echternach, die bewaard wordt in de bibliotheek van Gotha. Het betreft een kostbaar handschrift uit het begin van de twaalfde eeuw en bevat de werken van abt Thiofried van Echternach, die in 1110 stierf. In een publicatie van Fr. W. Lampen ⁷⁾ worden de drie mansi of boerenhoeven, die gelegen zijn „inter Villare et Bracla” in de omgeving van de Brabantse plaats Riel gesitueerd. Met „Villare” wordt echter Viller aan de Niers, ten z.o. van Gennep en met „Bracla” ons Brakel oftewel Oeffelt aan de Maas bedoeld. Deze twee plaatsen worden ook nog eens genoemd in de lijst van plaatsen uit de twaalfde tot veertiende eeuw, ⁸⁾ die belasting hadden te betalen aan het nauw met Echternach verbonden Kleefse plaatsje Rindern. Naast Viller en Brakel worden in dezelfde lijst afdrachten aan de Rindernse St.-Petrus-kerk genoemd door Overasselt en Nederasselt aan de Maas, Bergen aan de Maas, Blerick, Gennep, Nergena (onder de parochie Ottersum gelegen) en Walbeck.

OEFFELT IN RELATIE MET XANTEN, ABDIJ CAMP EN STAD GENNEP

De tweede schriftelijke vermelding betreft een schenking van een boerenhoeve Brakel, in de huidige gemeente Oeffelt gelegen, ten N. van de Oeffeltse Raam of -Beek, aan de Sint-Martinuskapel op de Fürstenberg (= Vursten = voorste berg; dus geen relatie met vorst!) bij Xanten (W.Dld.). De schenking werd gedaan door Heribert van Gennep, de broer van de H. Norbertus van Gennep, omstreeks 1117-1120. Norbertus is bekend als stichter van de Norbertijnenorde ook wel Praemonstratenzers. Deze gift werd gedaan om daaruit erfelijk een jaargetijde te financieren voor de zielerust van hun vermoorde broer Erembert. Deze drie broers werden geboren tussen 1075-1085 uit Heribert van Gennep en vrouwe Hadwigis, die woonden aan de monding van de Niers, het Gen-

neperhuis. ⁹⁾ Uit hun schenking blijkt dat zij goederenbezit hadden in Brakel/Oeffelt.

Norbertus van Gennep (ook wel van Xanten genoemd) heeft na zijn bekering zich enige tijd terug getrokken in abdij Siegburg in de buurt van Keulen. De Keulse aartsbisschop vatte omstreeks 1144 alle vroegere stichtingen en schenkingen aan het klooster Fürstenberg, dat erg nauw met Siegburg verbonden was, in een oorkonde samen, onder andere wordt „Brakele” ¹⁰⁾ als bezit bevestigd.

Een eeuw later vinden wij de pastoor van Brakel in een oorkonde vermeld, bij een goederen-overdracht door een ambtenaar van Hendrik, heer van Cuijk aan de Cisterciënzer-abdij Camp (= Altencamp bij Lintfort-Rijnberg W.Dld.), omstreeks 1242. Het betrof goederen, die gelegen waren te Blitterswijck en Wanssum langs de Maas. Daarbij waren Wolter, pastoor van Cuijk en meer anderen aanwezig, zoals Wernerus van Bracle. Getuige was Johannes „sacerdos” en „persona” in Bracle, als pastoor van Brakel/Oeffelt. Deze goederen-overdracht vond plaats op het oude kerkhof van Cuijk. ¹¹⁾ Blijkbaar was in de dertiende eeuw dit de aangewezen plek, waar zekere rechtshandelingen geschieden.

Schout en schepenen spanden dikwijls de vierschaar, de Middeleeuwse rechtspraak, onder een zogenaamde gerichtslinde of op het kerkhof. In latere schepen-oorkonden van Cuijk van 1429 en 1434 ¹²⁾ komen de vier hekken te Cuijk voor als oord van civiele rechtshandelingen. Een van deze laatste vermeldingen dateert uit 1531. ¹³⁾

Op het laatst van de dertiende eeuw zien wij Oeffelt nog een keer voorkomen in verband met de afloop van een treffen tussen Brabant en Gelre. Op 24 februari 1289 namelijk droeg Hendrik, heer van Gennep aan graaf Adolf van Berg (nabij Keulen en niet van Huis Bergh/'s Heerenberg, als vaak wordt beweerd) zijn tweeënhalf hoeve bij het dorp „Ufel” in leen op. De Gennepse edelheer had, als Gelders vazal, evenals Jan Boc van Mere (= Boxmeer) ¹⁴⁾ in de Slag van Woeringen, begin augustus 1288, de ongelukkige Gelderse partij gesteund tegen de overwinnaar Brabant, die door Jan, heer van Cuijk was gekozen. Gennep moest voor deze keuze een prijs betalen en vazal worden van Adolf.

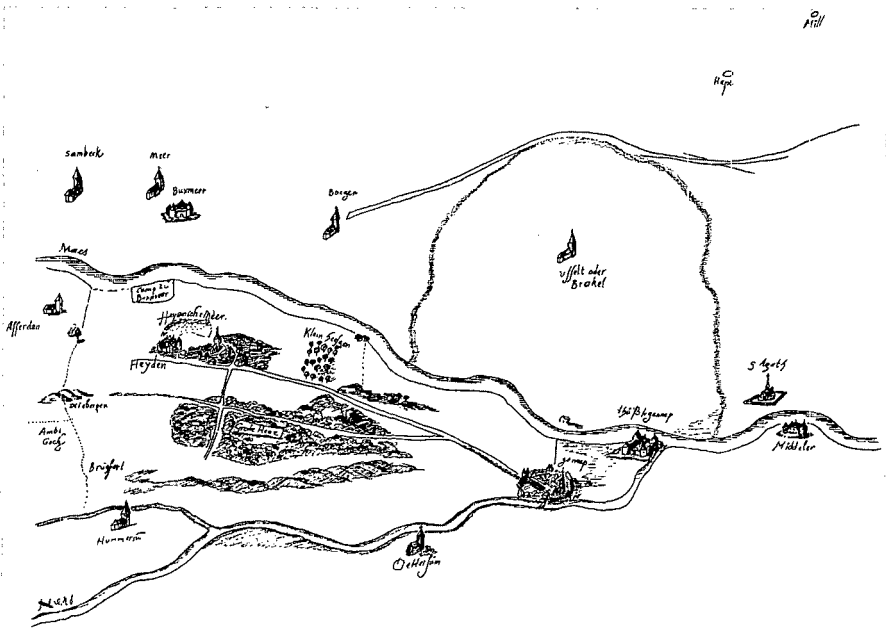
Het latere Oeffeltse kasteel Kleppenburg, dat stamde uit de vijftiende eeuw, heeft mogelijk deel uitgemaakt van een van genoemde hoeven, de hoofdhoeve van Brakel.

De vraag mag inmiddels gerezen zijn of bovengenoemde Oeffeltse contacten met het gebied tussen Maas en „Niederrhein” te maken hebben gehad met politieke en kerkelijke constellaties.

KERKELIJKE INDELING

Oeffelt-Brakel hoorde vanaf de kerstening van het Land van Cuijk (8e eeuw) tot het aloude dekenaat Cuijk, bisdom Luik. ¹⁵⁾ De parochie Oeffelt is, zoals wij reeds zagen, in 1242 al genoemd; zij is waarschijnlijk een dochterkerk van Beugen. Na de overgang van Oeffelt uit het land van Cuijk naar het Land van

Gennep, in de vijftiende eeuw waarschijnlijk, ging Oeffelt ¹⁶⁾ tot het aartsdiakenaat Xanten, bisdom Keulen behoren. Omstreeks 1400 vinden wij in de Luikse registers de Oeffeltse kerk nog met de volgende altaren genoteerd: S. Salvator, Barbara, Catharina en Maria. ¹⁷⁾ In het Stiftarchief van de dom van Xanten bevinden zich diverse jongere Oeffeltse archiefstukken en wel over de periode 1603 tot 1780. Oeffelt hoorde, als enige Cuijklandse parochie tot het bisdom Keulen.

Kaart Heijen – Gennep (± 1559/1560) St^a Münster/WA. Rombergsches Archiv Herrlichkeit Heyen V Nr. 2, Band I (nagetekend door A. Dams)

WERELDLIJKE BESTUURSINDELING EN RECHTSPRAAK (15e – 16e EEUW)

Vóór 1400 maakte Brakel-Oeffelt deel uit van het rechtsgebied van het Land van Cuijk en de stad Grave, daarna – tussen 1400 en 1410 – waarschijnlijk in 1402, raakte Oeffelt met de buurtschap Brakel onder Gennepse invloedssfeer. In 1442 ¹⁸⁾ werd het, evenals Gennep zelf, volledig Kleefse gebied. Hertog Adolf van Kleef kocht de burcht d.i. het Gennepershuis, dat in 1015/16 al werd vernoemd en het gehele heerlijkheidsgebied van de heren van Gennep. De helft was al in Kleefse handen geraakt op 24 juni 1424, wegens grote sommen losgeld aan de echtgenoot van Margaretha van Gennep, Jan van Loon-Heinsberg, die in Franse gevangenschap zat.

De jeugdige Margaretha was daarvoor gehuwd geweest met de oude weduwnaar van Elisabeth van den Bergh, Jan van Lynden, omstreeks 1380. Steven van Lynden, als voogd van Dirk, zoon van Jan van Lynden, komt voor als borg bij een schadeloosstelling aan Margaretha van Gennep. De oorkonde, die hierover handelt is van 11 augustus 1384 ¹⁹⁾ en Margaretha wordt hierin vrouwe van Cuijk genoemd. Ons is niet bekend, hoe zij vrouwe van Cuijk is geworden. Misschien staat een en ander in verband met het edele geslacht Van Cuijk, dat in 1394 uitgestorven raakt. Dit behoeft echter nader onderzoek. ²⁰⁾

Margaretha had diverse hoeven in Oeffelt liggen. De verkoop in 1442 hield in: de hoge- en lage rechtspraak, de wildbanen, leenmannen, geestelijke en wereldlijke lenen, tolleren, renten, tienden, stromen, water, visserij en turfgebieden. Naast de zogeheten „Camerhof”-boerderij stond de Oeffeltse (= Genneps-Kleefse) galg opgesteld, als uiterlijk teken op de uitersten, tot waar Gennep/Kleef recht sprak. Door de bijzondere ligging van Oeffelt op de westzijde van de Maas, werd het vroeger ook wel „de Kleefse pistool op de borst van Brabant” genoemd.

Gennep zelf was voor hoger beroep of „hofvaart” altijd naar Aken ²¹⁾ gegaan, totdat Gennep in of voor de dertiende eeuw Gelders werd. In 1356 ²²⁾ werd Gennep rijksonmiddellijk en het kreeg in 1361 ²³⁾ daardoor een rijkstol op de Maas. Na de overgang in 1442 naar Kleef, bleef het toch tot 1561 ter hofvaart in Geldern gaan. Vanaf 1562 werd dat gewijzigd in Kleef. Tegen betaling kon Oeffelt toen te Kleef in hoger beroep of appelatie. Zogeheten „geringschetzi-ge” zaken werden niet in hoger beroep toegelaten.

De grenzen van Oeffelt, geheel door Brabants-Cuijks grondgebied omgeven, waren voor Kleef van groot belang, dat moge blijken uit het navolgende.

GRENZEN EN SCHEPENBANK

Over de grensgeschillen van Oeffelt met Cuijk en Beugen zijn onder meer twee akten van 1526 en 1551 bewaard in het Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf. Het oudste perkament is danig door vocht aangetast en zal weldra helemaal niet meer leesbaar zijn. Aan nadere ontcijfering wordt thans gewerkt. Uit deze oorkonden blijkt, dat er naast de vaste grensmarkeringsplaatsen, die in 1438-1455 al bestonden, de volgende scheidingen werden genoemd: „een greefken, den grote dick, een steesken, camerhof, den Greeffschen wech (= weg naar Grave), Nymantzvryndt, Johan Moirenguet, Hasswijnckel, van quaden gat ingen Hasswynckelse Nedervelt”. ²³⁾

De ambtman van Gennep had deze grenspunten regelmatig te schouwen. Hij had, vanaf 1442, acht geharnaste mannen te paard in dienst. De mannen kregen o.m. 10 voeder hooi, de visserij in de Maas en in de Niers, alsook in het meer van Oeffelt en half in het meer van Heijen, de konijnenwaranden te Gennep en half te Heijen. Men onderscheidde binnen het ambt of land van Gennep twee schepenbanken en een onderheerlijkheid, en wel de schepenbank Gennep (over stad Gennep, dorp Ottersum), de onderheerlijkheid Heijen (met laatbank, na 1500 schepenbank) en de schepenbank Oeffelt „het gericht van Ufell end van Brakell”. ²⁴⁾

RAMPEN IN DE TACHTIGJARIGE OORLOG

Bijna alle archiefbescheiden van Oeffelt, Cuijk en omliggende plaatsen zijn – catastrofaal genoeg – geheel bij de grote stadsbrand in 1597 ²⁵⁾ te Gennep een prooi der vlammen geworden. Zij waren daar wegens de troebele tijden uit veiligheidsoverwegingen juist naar toe gebracht.

In het doopboek van Oeffelt staat bij het jaar 1636 ²⁶⁾ aangetekend, dat op een avond in augustus een woeste bende Croaten vanuit Gennep over de Maas kwam gezwommen. Zij verbleven met Piccolomini, generaal van de keizerlijke troepen, sedert 1635 in het Kleefse land en zij verspreidden alom angst en verwoesting. Dit gebeurde ook te Oeffelt. Alle inwoners verlieten in allerijl huis en haard en vluchtten Peelwaarts. Na het vertrek van de Croaten keerden de inwoners terug; nog drie huizen stonden in hun dorp. Met stro en biezen, die zij uit de Peel hadden meegebracht, werden in de puinhopen noodonderkomens gemaakt.

Kasteel Kleppenburch had blijkbaar de chaos overleefd, want in de zomer van 1641 had Frederik Hendrik, prins van Oranje er zijn intrek genomen. Zijn troepen waren toen gelegerd tussen Cuijk en St.-Agatha-klooster in een poging de Spanjaarden uit het Gennepershuis te verdrijven. De prins deed tegenover het huis Middelaar een schipbrug over de Maas werpen. Veldmaarschalk graaf Willem van Nassau sloeg ter hoogte van de huidige verkeersbrug een pontonbrug over de Maas. Dit vormde een van de laatste voorbereidselen, die tot de verovering van het Gennepershuis moesten leiden. ²⁷⁾ Op 26 juli 1641 zond kolonel Thomas Preston drie gevolmachtigden vanuit het Gennepershuis naar Oeffelt, om over de Spaanse overgave-voorstellen te onderhandelen. „In 't Leger tot Offel’’ tekende Fred. Henry De Nassau, Prince D'Orange’’ op 27 juli de condities. De Spaanse uittocht volgde op 29 juli. De stad Gennep stond in die tijd echter onder Brandenburgs bestuur, evenals Oeffelt.

BESTUURSWISSELINGEN IN DE 17e TOT 19e EEUW

Toen op 25 maart 1609 de laatste hertog van Kleef, Gulik en Berg gestorven was, ontstond er grote bestuursverwarring. Het daarop volgende gemeenschappelijke bewind van markgraaf Ernst van Brandenburg, als gevolmachtigde van keurvorst Johan Sigismond van Brandenburg, en paltsgraaf Johan Willem van Neuburg, leidde niet tot de gewenste duidelijkheid. Eerst op 26 augustus 1630 kwam Oeffelt, te zamen met het Kleefse gebied, voorlopig geheel aan Brandenburg. Het hertogendom werd vanuit de stad Kleef geregeerd. Daartoe was een indeling in ambten, drostambten, steden en afzonderlijke gerechten gemaakt. De verdeling van 1630 werd in 1666 definitief. In 1701 werd keurvorst Frederik III, koning van Pruisen onder de naam van Frederik I. Sindsdien viel Oeffelt met het hertogendom onder de bestuursmacht van de koning van Pruisen. Onder Frederik I werd een volledige scheiding tussen bestuur (administratie) en rechtspraak bewerkstelligd. Dit blijkt o.m. uit de zogeheten „Receptur’’-rekeningen, die grotendeels van Oeffelt over de periode van 1701 tot 1751 bewaard bleven, ²⁸⁾ alsmede een schatcedule uit 1733.

Bij de hervormingen van Frederik I werden kleine rechterambten opgeheven en tot grotere landgerechten samengevoegd. Zo kwam Oeffelt, dat onder het rechterambt Gennep ressorteerde, onder het landgerecht van Kleef.²⁹⁾ Deze indeling bleef tot de komst van de Fransen in oktober 1794. Het bestuur van het hertogdom Kleef ging toen vallen onder de nieuwe centrale administratie in Aken. Uit deze periode stamt ook de kantonnale verdeling van het gebied rond Oeffelt en Gennep. Dat kwam te horen bij het kanton Kranenburg, waar ook de municipale administratie werd gevoerd, die viel onder de departementale administratie „le département de la Roer”.³⁰⁾

Door het grenstractaat tussen de Nederlanden en Pruisen, op 26 juni 1816 te Aken gesloten, is Oeffelt (weer) deel geworden van het Brabantse Land van Cuijk en van het Koninkrijk der Nederlanden.

Bronnen

- 1) Opgravingen te Haps door R.O.B. sedert 1960.
- 2) M.E.Th. de Grooth en G.J. Verwers „Op goede gronden”, Leiden 1984
L.P. Louwe Kooijmans „Sporen in het land”, Amsterdam 1985.
- 3) J.E. Bogaers en C.B. Rüger „Der Niedergermanische Limes”, Köln 1974
J.E. Bogaers „Enige aantekeningen over het Nederlandse gedeelte van de limes van Germania Inferior (Germania Secunda)”, R.O.B.-berichten 1967, pag. 99-114.
- 4) Th.W.J. Driessen en M.P.J. van den Brand „1000 jaar Gennep”, Nijmegen 1975.
- 5) L.H.C. Schutjes „Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch”, St.-Michiels-Gestel 1876.
- 6) H.J. Moerman „Nederlandse Plaatsnamen”, Leiden 1956, pag. 41.
- 7) Fr. Willibrord Lampen O.F.M. „Een censuslijst der abdij Echternach” Bossche Bijdragen, pag. 1-2
Forschungsbibliothek Gotha: H.S. Codex, bibl. duc. I, 70.
- 8) Dr. Fr. Gorissen „Rindern (Harenatium-Rinharen)”, Kleve 1985, pag. 52
a.w. 7 Gotha I, 71, fol. 69 v.: Viller en Rindern, ca. 752 genoemd (Ilgem-Urkunde 1)
- 9) a.w. 4, pag. 21 e.v.
- 10) Erich Wisplinghoff „Urkunden und Quellen zur Geschichte von Stadt und Abtei Siegburg”, Siegburg 1964. Urk. 27 Anno 1117, Urk. 32 Anno 1119, Urk. 53 van (na 12 maart) 1144 „Heribertus de Genepe pro fratre suo Eremberto occiso mansum 1 Brakele, qui solvit VII solidos Davendrenses”.
- 11) M.P.J. van den Brand „Bijdrage tot de vroegste geschiedenis van Wanssum en zijn gemiste stadsrechten” (uitgave gemeente Meerlo-Wanssum), Venray 1973.
- 12) Drs. H. Douma „Inventaris van het archief van het Kruissherenklooster Sint-Agatha” Uitgave Clairlieu, Diest 1970/71, regest 198 en 240
- 13) a.w. 12, regest 813.
- 14) Th.W.J. Driessen en M.P.J. van den Brand „Boc van Mere (Boxmeer) vóór 1300”, De Maasgouw 1971, kolom 43-50.
J.F. Willems „Rymkronyk van Jan van Heelu betreffende Den Slag van Woeringen, van het jaar 1288” Brussel 1836
- 15) Dr. G. Bannenberg, A. Frenken, H. Hens „De oude dekenaten Cuyk, Woensel en Hilvarenbeek in de 15de- en 16de-eeuwse registers van het aartsdiakenaat Kempenland” Nijmegen 1968, deel I en 1970, deel II
- 16) Stiftsarchief Xancten: Status ecclesiae; Uffelensis (16 dec. 1683) Drs. H. Douma „De archieven van de parochie Oeffelt” Oeffelt/St.-Agatha 1973.
- 17) a.w. 15
- 18) a.w. 4, pag. 77 e.v.
- 19) Archivberatungsstelle-Pulheim. Bestand Gymnich Urk. nr. 44.
- 20) Het standaardwerk over „De Heren van Kuyck (1096-1400)” van Dr. J.A. Coldewey (Tilburg 1981), maakt geen melding van Margaretha, als vrouwe van Cuijk.

- 21) Mr. K.J.Th. Janssen de Limpens „Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond” Utrecht 1965, pag. LXXIII.
- 22) Th.J. Lacomblet „Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins”, Reprint Aalen 1966 e.v., Band III, oork. 558.
- 23) a.w. 4 pag. 37 e.v.
a.w. 22, oork. 615.
- 24) Dr. Th. Ilgen „Quellen zur Inneren Geschichte der Rheinischen Territorien”, Bonn 1925. oork. 390 van 15 mrt. 1495.
- 25) Ch. Creemers en Mr. Dr. JPD van Banning „Gennep en zijn voormalige Heerlijkheid” Gennep 1947, blz. 42.
- 26) a.w. 25, blz. 42 e.v.
- 27) a.w. 25, blz. 6 e.v.
- 28) Oud archief Gennep, Stadhuis aldaar, inv. nr. 237 t/m 268.
- 29) Fr. Char „Geschichte des Herzogtums Cleve” Leipzig 1845, blz. 243
Dr. W. Fabricius „Erläuterungen zum geschichtl. Atlas der Rheinprovinz”, Bonn 1898, blz. 243-250 (zogeheten „landrätliche Kreis Gennep-Oeffelt”)
- 30) Dr. A.v.Daniels „Handbuch der für die Königl. Preuss. Rheinprovinzen verkündigten Gesetze, Verordnungen und Regierungsbeschlüsse aus der Zeit der Fremdherrschaft”, Band I-VIII, Köln 1833-1845. Band IV, blz. 467-487 (Verordening van 1798).